

Η Πολιτότητα μέσα από τις Τέχνες στην Εκπαίδευση

Άντρη Σάββα , Ph.D.,
Εκπαιδευτικό Προσωπικό στην Τέχνη και Διδακτική της
Νότη Τηλεμάχου, Ph.D.,
Εκπαιδευτικό Προσωπικό στη Μουσική και Διδακτική της
Τμήμα Επιστημών της Αγωγής
Πανεπιστήμιο Κύπρου

Calling for Critical Citizenship through Arts Education

This presentation deals with the views about the connections between arts education and the development of informed, creative, critical-reflective and mindful human beings. It describes how performance art can involve: 1) engagement of the body for affective and cognitive expression, 2) opportunities for risk taking, 3) social, cultural and personal concerns into the content of performance art activities. An example of performative activities involving 95 student teachers, attending music, movement and visual arts in education courses, illustrates ways in which a supportive learning environment in the arts has enabled participants to understand the physical, emotional, social and cultural dimensions affecting their body and perceptions. The presentation will focus on student teachers' artistic practices, in relation to their social environment. Photographic and video material along with student teachers qualitative responses indicated that their experience in performative activities gave them the potential a) to be actively engaged in the arts, b) to express their point of view in relation to their experiences and c) to critically reflect on aspects concerned with their life in relation to their social and cultural environment. Generally the findings indicate that the arts in education are fundamental to cognition, learning and citizenship. They support pedagogical approaches in which students have the opportunity to initiate discussions about life issues, concerned with meaning-making, artistic expressions, human rights, citizenship and popular culture.

Θεωρητικό Υπόβαθρο

Στις σύγχρονες κοινωνίες που ολοένα γίνονται και πιο περίπλοκες, οι νέοι άνθρωποι καλούνται να ανταποκριθούν και να κατανοήσουν διαφορετικούς τρόπους σκέψης και αντίληψης. Οι Τέχνες ως πολιτισμικές πράξεις συνδέονται με κοινωνικά, πολιτικά, επιστημονικά και οικονομικά ζητήματα και διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην κατανόηση του κόσμου που ζούμε. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης η πολιτότητα μέσα από τις Τέχνες περιλαμβάνει πρακτικές και δράσεις που στοχεύουν στην ανάπτυξη κριτικά σκεπτόμενων πολιτών. Διαπραγματεύεται την εκπαίδευση της μελλοντικής γενιάς υπογραμμίζοντας τη συνειδητή προσπάθεια για απόκτηση από μέρους των μαθητών ανεξαρτησίας, ικανότητας λήψης θέσης και απόφασης, δράσης, συνεργασίας και κατανόησης για το ρόλο των μέσων μαζικής επικοινωνίας, τη δημοκρατία και την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση (π.χ. Imman, Buck, & Burke, 1998). Είναι εμφανές ότι οι εκπαιδευτικοί συνεχίζουν να αναζητούν τρόπους για να προετοιμάσουν τους μαθητές τους στην συμμετοχή και ανάπτυξη μιας πιο δίκαιης και ισότιμης κοινωνίας, επιδιώκοντας την προσωπική και κοινωνική ανάπτυξη του ατόμου (Houser, 2005).

Οι Τέχνες αποτελούν τρόπους που μπορούν να ενθαρρύνουν τη σύνδεση της γνώσης και συναισθήματος, την προώθηση εποικοδομητικής αυτοέκφρασης και της κριτικής- κοινωνικής συνείδησης (Freedman, 2006). Η σύγχρονη αντίληψη για τις Τέχνες στην

¹ Οι 'τέχνες' η ή 'Τέχνη' αναφέρονται (σε ότι αφορά στην συγκεκριμένη εργασία) στο σύνολο των τεχνών. Συμπεριλαμβάνουν διαφορετικά είδη και μορφές τεχνών (εικαστικές τέχνες, μουσική, χορό, θέατρο κα.) και καλύπτουν τόσο τα media όσο και τις μη Δυτικού τύπου τέχνες.

εκπαίδευση (Freedman, 2003a,b) τονίζει την αναγκαιότητα για περισσότερη διεπιστημονική έρευνα στο χώρο των Τεχνών και της Εκπαίδευσης. Υιοθετείται η αντίληψη των πολυγραμματισμών (multiliteracies), δηλαδή της αντίληψης ότι το άτομο σήμερα είναι εγγράμματος πέραν της γραφής, της ανάγνωσης και των απλών αριθμητικών υπολογισμών (Τρίμη, 2004), ενώ υποστηρίζεται ότι η εικόνα δεν αποτελεί απλά ένα οπτικό ερέθισμα αλλά ένα φαινόμενο με πολυδιάστατο, πολυαισθητηριακό, πολιτικό και παραπλανητικό χαρακτήρα (Duncum, 2004; Efland, 2002). Με την ανάπτυξη της τεχνολογίας οι Τέχνες αποκτούν επιπλέον διεπιστημονικό χαρακτήρα ενώ καταργούνται τα όρια μεταξύ των διαφόρων ειδών και μορφών Τέχνης προκαλώντας τις αντιλήψεις για την ιερότητα και ιεραρχία ανάμεσα σε 'υψηλό' και 'χαμηλό' πολιτισμό. Στα πλαίσια αυτά οι Δυτικού τύπου Τέχνες βασισμένες στον Ευρωπαϊκό πολιτισμό ενσωματώνονται μαζί με τις τέχνες άλλων πολιτισμών. Έτσι έχουμε από τη μια την ανάγκη να ανατρέξουμε στην παράδοση και στις ρίζες μας, αναζητώντας την ταυτότητα μας. Ενώ από την άλλη ερχόμαστε αντιμέτωποι με το σύγχρονο τρόπο ζωής, την παγκοσμιοποίηση και την πολυδιάστατη φύση της εικόνας του πολιτισμού που έντονα και γρήγορα διαδίδεται μέσα από την τεχνολογία. Σε ένα πολιτικό περιβάλλον όπου οι πολιτικές στρατηγικές μετατρέπονται σχεδόν σε νόμους χωρίς δημόσιο διάλογο και ενώ τα μέσα μαζικής επικοινωνίας παραπλανούν (χωρίς την προώθηση αντικειμενικής ανάλυσης) είναι κατανοητό γιατί οι εκπαιδευτικοί αποφεύγουν να ασχοληθούν με προκλητικά θέματα (Freedman, 2006). Είναι γι' αυτό που στα πλαίσια του πιο κάτω προγράμματος ενθαρρύνουμε την ενασχόληση των μελλοντικών εκπαιδευτικών με την πολυδιάστατη φύση των Τεχνών μέσα από θεματικές οι οποίες χαρακτηρίζονται από πρόκληση και δημιουργική δράση. Θεωρούμε ότι οι συγκεκριμένες πρακτικές βοηθούν τους εκπαιδευτικούς να κατανοήσουν τα δικαιώματα τους και τα δικαιώματα των μαθητών τους ώστε να υποστηρίξουν τη δημιουργικότητα και την ελευθερία έκφρασης τους.

Στη συγκεκριμένη εργασία αναφερόμαστε στη σημασία της Παραστατικής Τέχνης, η οποία αποτελεί μια σύγχρονη μορφή τέχνης. Αναπτύσσεται στα τέλη του 20^{ου} αιώνα όταν καλλιτέχνες άρχισαν να ερευνούν τις νέες πιθανότητες μιας προσπάθειας να προκαλέσουν και να αναδομήσουν τις υπάρχουσες κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές δομές. Σε αντίθεση με τα συμβατικά μέσα που χρησιμοποιήθηκαν στη Δυτικού Τύπου Τέχνη, η Παραστατική Τέχνη ενσωματώνει μη συμβατικά μέσα και υλικά όπως το ίδιο το σώμα του καλλιτέχνη και την ταυτότητα του (Garoian, 2002). Θεωρούνται, δημιουργοί οι οποίοι θέτουν ερωτηματικά και προβληματισμούς (π.χ. Rachel Rosenthal, Suzanne Lacy, Έλενα Χριστοδουλίδου) Έμφαση δόθηκε σε ζητήματα που αφορούσαν στην ταυτότητα, στην ανάπτυξη και τη διαδικασία της ανθρώπινης ιστορίας και ύπαρξης, στον τόπο, χρόνο και περιβάλλον (Live Art Development Agency). Για τον Green (1999), η Παραστατική Τέχνη αποτελεί ένα μηχανισμό που προκαλεί σοκ, σκοπεύοντας στον επαναπροσδιορισμό της έννοιας της Τέχνης. Ειδικότερα αναφέρεται σε σύγχρονους καλλιτέχνες οι οποίοι συνεχίζουν να σοκάρουν με το να δίνουν φωνή στις απόψεις των μειονοτήτων, να αμφισβητούν πολιτικές και κοινωνικές δομές τολμώντας να ασχοληθούν με την έννοια του φύλου, τον ρατσισμό, την προκατάληψη, την αδικία. Πώς όμως ορίζεται η Παραστατική Τέχνη; Σύμφωνα με τον Garoian (1999) «...η Παραστατική Τέχνη αναπαριστά την πράξη της μεταμοντέρνας θεωρίας, ασκώντας κριτική στις υπάρχουσες πολιτιστικές δομές και τους τρόπους που προωθούνται. Παράγει νέες πολιτισμικές εικόνες, ιδέες, και μύθους βασισμένες στην υποκειμενικότητα του κάθε ατόμου» (σ. 5). Υποστηρίζει ότι η ανάκληση και αναπαράσταση εμπειριών που σχετίζονται με την ταυτότητα των παιδιών (ποιος είμαι), μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά να κατανοήσουν την έννοια της ταυτότητας, «...από τη γέννηση τους μέχρι την ενηλικίωση τους οι κοινωνικές και πολιτισμικές τους εμπειρίες καθορίζουν το ποιοι είναι, πως σκέφτονται, συμπεριφέρονται και τι επιλογές κάνουν» (Garoian, 2002, σελ. 122).

Λαμβάνοντας υπόψη τη σύγχρονη καλλιτεχνική πρακτική, τις απόψεις θεωρητικών και εκπαιδευτικών σε ότι αφορά στην πολιτότητα, στις τέχνες και εκπαίδευση καθώς και την πραγματικότητα της Κύπρου εφαρμόσαμε ένα πρόγραμμα καλλιτεχνικών δράσεων στα πλαίσια της εκπαίδευσης εκπαιδευτικών στο Πανεπιστήμιο Κύπρου. Θεωρήσαμε ότι η γεωγραφική θέση της Κύπρου, η ιστορία και ο πολιτισμός της, οι πολιτικές εξελίξεις, η ανάπτυξη της τεχνολογίας καθώς και τα φαινόμενα παγκοσμιοποίησης έχουν επιδράσει στο

τρόπο ζωής των κυπριών νέων. Υποστηρίζουμε λοιπόν πως μέσα από σύγχρονες καλλιτεχνικές πρακτικές στα πλαίσια της εκπαίδευσης τους, οι νέοι άνθρωποι κάθε ηλικίας θα πρέπει να είναι ικανοί να κατανοούν το περιβάλλον που βιώνουν καθημερινά και να επιδρούν σε αυτό. Μέσα από καλλιτεχνικές δράσεις οι οποίες αναπτύσσονται με επίκεντρο το άμεσο περιβάλλον των εμπλεκομένων δίνονται ευκαιρίες για στοχασμό και άσκηση κριτικής. (Τρίμη, 2004; Savva, Trimis & Zachariou, 2004; Telemachou & Savva, 2005).

Οι σκοποί του προγράμματος

Στην παρούσα εργασία αναφερόμαστε σε ένα πρόγραμμα καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων επικεντρωμένο στην Παραστατική Τέχνη. Το πρόγραμμα εφαρμόστηκε σε φοιτητές – εκπαιδευτικούς στο Τμήμα Επιστημών της Αγωγής στο Πανεπιστήμιο Κύπρου στα πλαίσια μαθημάτων που κλήθηκαν να παρακολουθήσουν (Εικαστική και Μουσική Αγωγή, Μουσική και Κίνηση) και διήρκεσε 3-4 εβδομάδες. Οι σκοποί του προγράμματος έχουν ως εξής:

Οι εκπαιδευτικοί-φοιτητές:

- Να στοχαστούν το ρόλο και τη λειτουργία των τεχνών στις σύγχρονες κοινωνίες.
- Να αναπτύξουν νέους τρόπους επικοινωνίας και έκφρασης μέσα από τις τέχνες.
- Να ευαισθητοποιηθούν στην παρατήρηση, ανάλυση και κριτική του περιβάλλοντα χώρου τους.
- Να συνειδητοποιήσουν ότι συμμετέχουν και διαμορφώνουν οι ίδιοι το περιβάλλον τους.

Σχεδιασμός και Μεθοδολογία Έρευνας

Το περιεχόμενο του προγράμματος

Το πρόγραμμα αναπτύχθηκε με βάση δύο θεωρητικούς άξονες της παρατήρησης και της δημιουργίας. Πρόκειται για μια ισορροπημένη προσπάθεια όπου πέρα από τη βιωματική ενασχόληση οι φοιτητές-εκπαιδευτικοί ενθαρρύνονταν συχνά να στοχάζονται και να συνδέουν τις γνώσεις τους με φιλοσοφικά και κοινωνικά ζητήματα, να αμφισβητούν και να κρίνουν το περιβάλλοντα χώρο τους. Το πρόγραμμα περιλάμβανε:

- Βιωματικές εμπειρίες μέσα από μη συμβατικούς τρόπους καλλιτεχνικής έκφρασης (Χορό, Μουσική, Εικαστικά)
- Διαλέξεις και συζητήσεις που αφορούν σε θεωρητικά ζητήματα στην Παραστατική Τέχνη και Εκπαίδευση.
- Καλλιτεχνικές δράσεις
- Στοχαστική δράση και κριτική ανασκόπηση.

Από την αρχή οι φοιτητές-εκπαιδευτικοί κλήθηκαν να παρατηρήσουν το άμεσο περιβάλλον τους (φυσικό, τεχνητό, κοινωνικό), τις ανθρώπινες συμπεριφορές, τα οπτικά αλλά και άλλα ερεθίσματα (π.χ. οι κινήσεις των ανθρώπων, οι ήχοι από το περιβάλλον τους). Φωτογράφησαν εικόνες του χώρου και τόπου τους, έγραψαν τις σκέψεις τους και κατέγραψαν προβληματισμούς τους. Οι συλλογές τους είχαν να κάνουν με απεριόριστο αριθμό φυλλάδων, εικόνες της καθημερινότητας τους, πρόσωπα, το γυναικείο φύλο, τη συμμετοχή τους σε κομματικές παρατάξεις, την απομόνωση-φίμωση και την έλλειψη επικοινωνίας. Αυτές οι πρώτες παρατηρήσεις οδήγησαν σε συγκεκριμένες δράσεις που αφορούσαν στη σχέση του εαυτού τους με το σώμα τους και με τους άλλους. Επικεντρώθηκαν στο πως χρησιμοποιεί ο καθένας το σώμα του, στο πώς σχετίζεται ο καθένας με αντικείμενα του περιβάλλοντος του. Για παράδειγμα στα εικαστικά η συλλογή αγρήστου υλικού από το χώρο του πανεπιστημίου (φυσικού και τεχνητού υλικού) οδήγησε στην κατανόηση της σημειολογίας τους, στο μετασχηματισμό του και στην αναπαράσταση του χρησιμοποιώντας το ίδιο το σώμα. Στη μουσική η συλλογή των εικόνων-φωτογραφιών οδήγησε στη δημιουργία ήχων με συμβατικά και μη συμβατικά μέσα (τεχνολογία, άχρηστο υλικό). Στην μουσική και κίνηση χρησιμοποιήσαν το σώμα τους καθώς και αντικείμενα του

περιβάλλοντος τους για να αναπαραστήσουν εικόνες, για ζητήματα που τους απασχολούσαν. Οι πρώτες αυτές προσπάθειες εμπλουτίστηκαν με την επίσκεψη μουσικοσυνθέτη και της χορογράφου που ανέλαβε τη διδασκαλία του μαθήματος «Μουσική και Κίνηση» οι οποίοι παρουσίασαν στους φοιτητές –εκπαιδευτικούς μη συμβατικούς τρόπους δημιουργίας.

Προέκυψαν συζητήσεις που αφορούσαν στα πιο κάτω συγκεκριμένα θέματα

1. Πολιτική και Τέχνη

2. Κοινωνία Τέχνη

3. Επικοινωνία –Ανθρώπινες σχέσεις μέσα από την Τέχνη

Οι φοιτητές εκπαιδευτικοί ανάλογα με τα θέματα που επέλεξαν χωρίστηκαν σε ομάδες των 7-10 ατόμων. Σε τακτικές συναντήσεις επικεντρώθηκαν στις εικόνες που θα αναπαριστούσαν. Δούλευαν σε σχέση με το σώμα, την κίνηση, τον ήχο, τον χώρο και τα αντικείμενα. Τα θέματα αυτά εμπλουτίστηκαν και στη συνέχεια οδήγησαν σε πιο συγκεκριμένες καλλιτεχνικές δράσεις. Στοχαστική δράση υπήρχε σε κάθε δραστηριότητα, η οποία εξελισσόταν και βοηθούσε τους συμμετέχοντες να αναλύσουν, να ερμηνεύουν και να εξελίσσουν τη δουλειά τους.

Συμμετέχοντες

Συμμετείχαν στο πρόγραμμα 95 εκπαιδευτικοί φοιτητές (7 άντρες και 88 γυναίκες) οι οποίοι παρακολουθούσαν μαθήματα Μουσικής, Μουσικοκινητικής και Εικαστικής αγωγής στο Πανεπιστήμιο Κύπρου.

Διαδικασία συλλογής και ανάλυσης δεδομένων

Για τη συλλογή δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς , ομαδικές συνεντεύξεις, στοχαστικό ημερολόγιο, φωτογραφικό υλικό, βιντεοσκοπήσεις. Σε ότι αφορά στη συγκεκριμένη εργασία επικεντρώθηκαμε στη καταγραφή των απόψεων των φοιτητών μέσα από τα στοχαστικά ημερολόγια, ενώ το οπτικογραφημένο και φωτογραφικό υλικό χρησιμοποιήθηκε για να ενισχύσει τις απόψεις και θεματικές κατηγορίες. Χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος ανάλυσης περιεχομένου, όπου τη βάση για την κατηγοριοποίηση αποτέλεσε η μονάδα των συμφραζομένων, διότι η λέξη ή φράση δε ήταν επαρκή για την έγκυρη κωδικοποίηση της μονάδας καταγραφής (Κυριαζή, 1999).

Τα δεδομένα αναλύθηκαν με βάση τις ακόλουθες δύο θεματικές :

1) την διαδικασία δημιουργικών δράσεων

2) τις τέχνες μέσα από ένα αλληλεπιδραστικό περιβάλλον μάθησης

Αποτελέσματα και η Ερμηνεία τους

Διαδικασία Δημιουργικών Δράσεων

Κατά τη διάρκεια της όλης πορείας υπήρξαν συχνές συναντήσεις μεταξύ των διδασκόντων καθώς και των ομάδων εργασίας (μουσικής, εικαστικών). Τα θέματα που προέκυψαν ήταν επικεντρωμένα σε κοινωνικά ζητήματα. Οι εικόνες που παρουσίασαν ενσωμάτωναν μουσική και κίνηση. Ήταν προκλητικές και διδακτικές. Οι εμπειρίες ήταν πολύπλευρες και είχαν τη δική τους δυναμική τόσο που επηρέαζαν τις απόψεις των φοιτητών, η βιωματική προσέγγιση ασκούσε απεριόριστη γοητεία γιατί επιδίωκε να αντισταθεί στον ευτελισμό της καθημερινότητας. Το αποτέλεσμα δείχνει ότι οι απόψεις τους σε ότι αφορά στην έννοια της Τέχνης άλλαξαν. Αρκετοί συνειδητοποίησαν ότι συνδέεται με την καθημερινότητα τους και δεν είναι απόμακρη «*Συνειδητοποίησα ότι η Παραστατική Τέχνη είναι ένα είδος Τέχνης που σου δίνει την ευκαιρία να αυτοσχεδιάσεις, να συνθέσεις χωρίς περιορισμούς και προκαθορισμένους δρόμους*» . Ενώ άλλοι κατανόησαν το ευρύ περιεχόμενο που καλύπτει η έννοια της Τέχνης « *Είναι αναπόφευκτο να μιλάς σήμερα μόνο για το όμορφο, οι εμπειρίες μας έχουν αλλάξει και η Τέχνη του 21^{ου} αιώνα ασκεί κριτική στα κοινωνικά συμβάντα*

περισσότερο από κάθε άλλη φορά.. Τα μέσα που χρησιμοποιούμε είναι διαφορετικά ...», «Είναι αυτό που πιστεύω, το συναπάντημα ψυχής και σώματος». Σήμερα υιοθετείται η αντίληψη των πολυγραμματισμών , οι εικόνες είναι πολυσύνθετες, περιέχουν λόγο, μουσική, κίνηση, χρώμα (Duncum,2004). Οι σύγχρονες μορφές τέχνης καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα γραμματισμών, γεφυρώνουν την επιστήμη με την τέχνη, και συνδέουν τη ζωή μας με την Τέχνη. Οι εικόνες του κόσμου, έχουν επιπλέον μια συγκεκριμένη σημειολογία που τη δημιουργούν είτε με τον ήχο, την μουσική, το λόγο, την ίδια την πραγματικότητα, τις ιστορίες και την ίδια την ανθρώπινη εμπειρία. Τα μέσα δημιουργίας διευρύνονται και συγχωνεύονται. Οι εμπειρίες των φοιτητών-εκπαιδευτικών μέσα από το συγκεκριμένο πρόγραμμα κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων επικεντρωμένες σε διαφορετικές επιστημονικές περιοχές και χαρακτηρίστηκαν ως πολύπλευρες (Freedman, 2003, 2006). Η διαδικασία παρατήρησης ώθησε τους συμμετέχοντες σε διαπιστώσεις, ερμηνείες, αναλύσεις, θέσεις και κρίσεις. Καθ' όλη τη διάρκεια υπήρχε έντονος ενθουσιασμός, προβληματισμός, συγκρούσεις, εξερεύνηση και πειραματισμός. Οι δράσεις τους αποδεικνύουν πόσο σημαντικό είναι να μπορούν να επιλέγουν και να θέτουν τα ζητήματα που τους ενδιαφέρουν, να εκφράζουν μέσα από τις τέχνες, τις πολιτικοκοινωνικές συνθήκες που χαρακτηρίζουν τον κόσμο τους, να δίνουν νόημα στις δραστηριότητες που εμπλέκονται και να κατανοούν ότι μπορούν να διαμορφώνουν το άμεσο τους περιβάλλον (Freedman, 2003a, Τρίμη, 2004). Για παράδειγμα παρουσιάζουν το ρόλο των κομματικών παρατάξεων και την επίδραση στη ζωή τους ως φοιτητές «Καταλήξαμε στην κατασκευή ενός ανθρώπου ο οποίος συμβολίζει τον κάθε φοιτητή του Πανεπιστημίου Κύπρου, που πολιορκείται και βομβαρδίζεται καθημερινά από χιλιάδες έντυπα διαφόρων παρατάξεων.» (βλ. σχεδιάγραμμα 2) και την ανάγκη τους να επικοινωνήσουν και να συναισθανθούν τον κόσμο που τους περιβάλλει «Ο άνθρωπος τους υπερτεχνολογικά εξελισσόμενου κόσμου μας έχει κατακτήσει άγνωστος εν μέσω αγνώστων, μια μονάδα...τα συναισθήματα του αφήνουν αδιάφορους τους άλλους...»(βλ. σχεδιάγραμμα 3). Οι συμμετέχοντες χαρακτήρισαν την εμπειρία αυτή αξέχαστη «Η μέρα της εκ-θέσης είναι μια αξέχαστη και μοναδική εμπειρία. Τελικά τα κατάφερα! Θα τη θυμούμαι για πάντα» ενώ καταγράφουν με ενθουσιασμό τη διαδικασία που ακολουθήθηκε. Παρουσιάζουν τη σημαντικότητα του να ζεις και να αποδέχεσαι τη διαφορετικότητα σε ένα κόσμο που γίνεται ολοένα και πιο πολύπολιτισμικός « ...Το να βλέπεις τρεις μαυροφορεμένες γυναίκες με μαντίλες στα κεφάλια δεν είναι ότι πιο συνηθισμένο στο χώρο μας, ...Η γυναίκα του Ισλάμ βρίσκεται ανάμεσα μας ...» (βλ. σχεδιάγραμμα 4). Ερευνητές υποστηρίζουν ότι η απόλαυση είναι θεμελιώδης προϋπόθεση για να συνεχίσουν τα άτομα να συμμετέχουν στις τέχνες (Harland, Kinder, Lord, Stott, Schagen, Haynes, Cusworth, White, & Paola, 2000). Υποστηρίζουμε επιπλέον ότι οι εμπειρίες της διδασκαλίας της μουσικής, τέχνης και κίνησης δε θα πρέπει μόνο να είναι απολαυστικές αλλά να επιδιώκουν την πρόκληση παρατήρησης, συζήτησης, συμμετοχής και δράσης μέσα στις σύγχρονες πραγματικότητες . Οι μελλοντικοί εκπαιδευτικοί ενθαρρύνονται να επιδιώκουν να ασχολούνται με ζητήματα που αφορούν στο σύγχρονο κόσμο των παιδιών, συνδέοντας έτσι τις Τέχνες με τη ζωή και ενισχύοντας τους ρόλους και ευθύνες τους ως πολίτες (Houser, 2005).

Αλληλεπιδραστικό Περιβάλλον

Το αλληλεπιδραστικό περιβάλλον είναι η δεύτερη θεματική με την οποία ασχοληθήκαμε. Εμφανής ήταν η προσπάθεια των συμμετεχόντων να ορίσουν τον εαυτό τους, η αναζήτηση της ταυτότητας τους, να δουν τι κοινό και τι διαφορετικό είχαν με τους άλλους, να μάθουν μέσα από αυτή την εμπειρία Η διαδικασία ήταν χρονοβόρα, τους επέτρεψε όμως να δοκιμάσουν, να αλληλεπιδράσουν και να εκ-θέσουν τον εαυτό τους στο κοινό και σε κάποιες περιπτώσεις να αλληλεπιδράσουν με το κοινό. Συχνά αναφέρονται στην ομαδική εργασία, σύγκρουση, αποδοχή, ικανοποίηση, ανασφάλεια, χαρά-απόλαυση, και Εκ-θέση. Ενδεικτικά δηλώνουν :

-Οι συνεχείς δοκιμές και πρόβες με βοήθησε να έρθω πιο κοντά στους συμφοιτητές μου. Έχω μάθει να δέχομαι τους άλλους

--Είχα την ευκαιρία να συνεργαστώ με την ομάδα των εικαστικών , Είχα την εντύπωση ότι είχα να κάνω με μια συντηρητική ομάδα ...Συγκρουστήκαμε άλλα τα καταφέραμε και πολύ καλύτερα, βρήκαμε τον τρόπο να επικοινωνήσουμε (βλ. σχεδιάγραμμα 1, 4), Η εκ-θέση τους έκανε να νιώσουν υπεύθυνοι για το σώμα τους , για τη δική τους φωνή και ταυτότητα ενώ κατάφεραν τους δικούς τους προβληματισμούς να τους συνδέσουν με ποικίλα κοινωνικά ζητήματα. «Ζούμε σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία και όμως πόσο αλληλεπίδραση υπάρχει μεταξύ μας και των άλλων πολιτισμών; Η κοινωνία του πανεπιστημίου δεν επιτρέπει την διαφορετικότητα...» γράφει ένας από τους φοιτητές. Το πρόγραμμα έδινε συνεχείς ευκαιρίες για στοχαστική δράση. Συναντήσεις μεταξύ των ομάδων είχαν προγραμματιστεί εξαρχής, παρό'λαυτα προέκυπτε και σε άτυπες συναντήσεις. Για τους πιο πολλούς φοιτητές εκπαιδευτικούς ήταν έντονος ο προβληματισμός και η κριτική διάθεση που ανέπτυξαν κατά τη διάρκεια κοινωνικής παρατήρησης, χρήσης μέσων και υλικών από το περιβάλλον τους, διερεύνησης και πειραματισμού με συμβατικά και μη συμβατικά μέσα και υλικά. Τους δόθηκε η ευκαιρία να επαναπροσεγγίσουν συμπεριφορές τους, τα συναισθήματα τους απέναντι στους άλλους, να συναισθανθούν το χώρο και τους ανθρώπους του, κατανοώντας ότι μπορούν να ανατρέψουν εικόνες και να επιδράσουν στο περιβάλλον τους. Οι πρακτικές αυτές επέτρεψαν στους φοιτητές να μπουν σε μια διαδικασία επαναπροσδιορισμού του εαυτού τους σε σχέση με τους άλλους. « Σε κάθε συνάντηση ανακάλυπτα και κάτι καινούργιο για μένα...ήταν σαν να υπήρχε ένα κομμάτι που δεν γνώριζα ...κρυμμένο...για πρώτη φορά μετά από 4 χρόνια στο πανεπιστήμιο δημιούργησα τόσο καλούς φίλους..», « Μπορούσα να δω ποιος είμαι και να κατανοήσω καλύτερα τους άλλους», «Κάθε φορά μάθαινα κάτι ή απλά επιβεβαίωνα τις σκέψεις μου». Σε κάθε περίπτωση ανακάλυπταν ότι τους απασχολούν τα ίδια ζητήματα και πως η συνομιλία, συνδιαλλαγή, η επικοινωνία καθώς και η έκφραση είναι αναπόσπαστα στοιχεία της ανθρώπινης ύπαρξης και συνεπώς του τρόπου που μαθαίνουν.

Συμπεράσματα εισηγήσεις

Οι σύγχρονες πρακτικές στις τέχνες γεφυρώνουν την κοινωνία με την τέχνη , την επιστήμη με την τέχνη καθώς και τα διάφορα είδη τεχνών μεταξύ τους. Η ανάπτυξη της τεχνολογίας και γενικότερα η εποχή της παγκοσμιοποίησης από τη μια και από την άλλη η έντονη τάση μας να ανατρέχουμε στις ρίζες μας, να αναζητούμε την ταυτότητα μας επιβάλλουν την ανάγκη για αναθεώρηση διδακτικών προσεγγίσεων που να βασίζονται σε ανθρωπιστικές και κοινωνικό- γνωστικές θεωρίες μάθησης επικεντρωμένες στον ίδιο τον άνθρωπο, τις ανησυχίες και εμπειρίες του. Εισηγούμαστε:

- Νέες προσεγγίσεις σε ότι αφορά στις τέχνες και στις εφαρμογές τους στην εκπαίδευση. Έμφαση στην πολιτική, πολιτισμική και κοινωνική πραγματικότητα.
- Οι Τέχνες μαθαίνονται μέσα από τη δυναμική της εμπειρίας (Dewey,1934) μονό που οι εμπειρίες εξελίσσονται και διαμορφώνονται σε σχέση με τον χρόνο και χώρο. Προσφέρονται με τυπικούς και μη τυπικούς τρόπους επικοινωνίας και έκφρασης και συνδέονται με την σύγχρονη πραγματικότητα και ανησυχία.
- Η δυναμική ενός διαδραστικού περιβάλλοντος μάθησης επικεντρωμένο στην εξερεύνηση, διερεύνηση, δημιουργία και κριτική αποτελεί τον πυρήνα νέων διδακτικών προσεγγίσεων. Υπογραμμίζεται η αναγκαιότητα εφαρμογής και αξιολόγησης προγραμμάτων στα πλαίσια της εκπαίδευσης εκπαιδευτικών καθώς και παρόμοιων δράσεων σε σχολεία, όπου να ενθαρρύνεται η δράση, η ανάλυση και η κριτική, έτσι ώστε να μπορούν τόσο οι εκπαιδευτικοί όσο και οι μαθητές να υποστηρίξουν τη δημιουργικότητα και ελευθερία έκφρασης τους. Ενθαρρύνεται επιπλέον η περαιτέρω διερεύνηση ζητημάτων που αφορούν στις Τέχνες και την σχέση τους με την ταυτότητα του ανθρώπου, τις διαπροσωπικές του σχέσεις, καθώς και με κοινωνικά ζητήματα που φαίνεται να απασχολούν εκπαιδευτικούς και παιδιά όπως την κοινωνική ισότητα, τον ρατσισμό και την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Dewey, J.(1934). *Art as Experience*. New York: Capricorn Books

Dibben, N. (2006). The socio-cultural and learning experiences of music students in a British university. *British Journal of Music Education*, 23, 91-116.

Duncum, P. (2004). Visual culture isn't just visual: Multiliteracy, multimodality, and meaning. *Studies in Art Education*, 43, 252-265.

Efland, A. (2002). *Art and Cognition. Integrating the Visual Arts in the Curriculum*. New York: Teachers College, Columbia University.

Freedman, K. (2003a). *Teaching Visual Culture. Curriculum, Aesthetics and the Social Life of Art*. New York and London: Columbia University, Teachers College.

Freedman, K.(2003b). The importance of student artistic production to teaching visual culture. *Art Education* 57,39-42.

Freedman, K. (2006). *Leading Creativity: Responding to Policy in Art Education*. Retrieved from <http://portal.unesco.org/culture/>.

Garoian, Ch.R. (1999). *Performance Art as Critically pedagogy in Studio Art Education*. *Art Journal* 58, 1. Retrieved from <http://www.collegeart.org/caa/publication/AJ/artjournal.html>.

Garoian, Ch.R. (2002). Children Performing the Art of Identity. In Gaudelious, Y & Speirs, S (Eds) *Contemporary Issues in Art Education*. New Jersey: Upper Saddle River.

Green, G.L.(1999). *The return of the body: Performance Art and Art Education*. *Art Education*, 52, 6-12.

Harland, J.,Kinder, k., Lord,P., Stott, A., Schagen,I., Haynes, J., Cusworth,L., White, R. & Paola, R. (2000). *Arts Education in Secondary Schools: Effects and Effectiveness*. UK:NFER.

Houser, N.O. (2005). Art, Aesthetics and Equity Education: A Postmodern Investigation. *Curriculum and Teaching*, 20, p.41-60.

Imman, S., Buck, M & Burke, H. (1998). *Assessing Personal and Social Development*. London: Falmer Press.

Κυριαζή, Ν. (1999). *Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική ανασκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Live Art Development agency. Available at: <http://www.thisisliveart.co.uk>

Τρίμη, Ε. (2004). *Πολιτισμική-Αισθητική Αγωγή*. Πρόγραμμα Σπουδών –Εκπαιδευτικό Υλικό. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων. Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων.

Telemachou, N. & Savva, A. (2005). *The significance of music in performance art: Reporting student teachers' experiences*. Presented to the Third International Research In Music Education Conference, University of Exeter, U.K., 8-12/4.

Savva, A., Trimis, E. & Zachariou, A. (2004). Exploring the Links Between Visual Arts and Environmental Education : Experiences of Teachers Participating in an In-Service Training Programme. *International Journal of Art and Design*. 23, 245-255.

SUGGESTED CITATION

Savva, A. & Telemachou, N (2008). Calling for Critical Citizenship through Arts Education. Proceedings of the International Conference “Citizenship, *multiculturalism and Cosmopolitanism*” POLIS. Nicosia: University of Cyprus.